

УДК 316.33:316.346.32-053.9

О. Крентовська

ГЛОБАЛЬНА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА І МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ЩОДО ПИТАНЬ СТАРІННЯ НАСЕЛЕННЯ

Розглянуто історичні аспекти, основні механізми та сучасний стан міжнародної політики щодо питань старіння населення. Визначено перспективи участі у міжнародному співробітництві України, використання зарубіжного досвіду щодо формування національної соціальної політики щодо питань старіння населення.

Ключові слова: старіння населення, глобальна соціальна політика, міжнародне співробітництво у сфері старіння населення, люди похилого віку.

Остання третина ХХ ст. для сучасного людства виявилась надзвичайно суперечливою в своєму соціально-демографічному змісті. Разом із процесами депопуляції розвинуті країни зіткнулись з ще одним наслідком зниження народжуваності: з швидким зростанням постаріння населення, тобто зі збільшенням частки в населенні його старших вікових груп.

У доповіді Організації Об'єднаних Націй “Розвиток в умовах старіння світу. Загальний огляд” відзначено, що у ХХІ ст. старіння населення буде спричиняти значний вплив на суспільство і буде вимагати, щоб директивні органи приділяли цьому процесу все більше уваги. Якщо у 1950 р. частка літніх людей становила 8% населення світу, то у 2000 р. – уже 10%, а до 2050 р. передбачається, що цей показник становитиме 21% [1].

Існуючі та прогнозовані зміни демографічної структури в планетарному масштабі поставили світове співтовариство перед необхідністю сформувавши систему поглядів на старіння населення як явище соціальне, економічне і культурне. Проблема старіння є предметом спеціального розгляду міжнародних організацій.

В Україні число людей похилого віку становить приблизно 24% населення країни. Незважаючи на вже високий рівень старіння населення, згідно з прогнозами, воно розвиватиметься. За прогнозами, у 2051 р. частка осіб, старших 60 років становитиме майже 33%. В останні роки тема старіння населення України, соціальних проблем літніх людей достатньо чітко позначена офіційними структурами, науковими колами. Водночас в Україні не сформувалась сучасна державна соціальна політика, яка б виражала ставлення до людей похилого віку як до багаточисельної соціально-демографічної групи населення, здатної активно впливати на соціально-економічний розвиток. До того ж, в економічно розвинутих країнах протягом останніх десятиліть вживаються всебічні заходи з адаптації суспільств до процесу старіння, проводиться широка дослідницька діяльність, яка є основою розроблення ефективних політичних і програмних дій.

Посилення кризових явищ в економіці України ще більше загострило потребу у виробленні науково обґрунтованих рекомендацій для удосконалення державної політики та забезпечення успішного соціального розвитку, яка швидше може бути задоволена саме внаслідок міжнародної кооперації зусиль, використання досвіду країн, які досягли успіхів у вирішенні гострих проблем та подоланні негативних явищ, пов'язаних зі старінням населення цих держав.

Дослідженню міжнародного співробітництва щодо питань старіння присвячена велика кількість публікацій таких міжнародних організацій, як

Організація Об'єднаних Націй (далі – ООН), Світового Банку, Міжнародна організація праці (далі – МОП), Ради Європи.

У вітчизняній літературі відсутні наукові дослідження щодо міжнародних зобов'язань України у сфері старіння населення та захисту прав людей похилого віку. Своєчасність проведення таких досліджень обумовлена можливістю реалізації конкретних міжнародних програм і проєктів, участь у яких сприятиме не лише подальшому розвитку науки державного управління, а й зможе знизити розвиток несприятливої демографічної тенденції в Україні.

Метою статті є вирішення таких завдань:

– розглянути історичні аспекти, основні механізми та сучасний стан міжнародної політики щодо питань старіння населення;

– визначити шляхи та перспективи зміцнення міжнародного співробітництва України, використання досвіду в різних соціально-економічних умовах при формуванні національної політики щодо дій у сфері старіння населення з урахуванням заходів міжнародної політики у цій сфері.

Старіння населення як важливий процес, який істотно впливає на майбутній розвиток низки держав та регіонів, інтенсифікувало в останні десятиріччя міжнародне співробітництво у цій сфері (табл. 1). Та обставина, що процеси старіння населення стали глобальними, зумовили розвиток міжнародного співробітництва у цій сфері та спонукали міжнародні організації виробити базові принципи і цільові настанови, які визначають політику в інтересах людей похилого віку та захисті їх прав. Велику роль у цьому відіграли різні неурядові та міжурядові організації, включаючи ООН.

Таблиця 1
Основні заходи міжнародного співробітництва щодо питань старіння*

Заходи і програми	Роки
Перша Всесвітня асамблея з проблем старіння	1982
Віденський міжнародний план дій з проблем старіння	1982
Проголошення 1 жовтня Міжнародним днем людей похилого віку	1990
Принципи ООН стосовно літніх людей	1991
Глобальні цілі ООН з проблем старіння	1992
Всесвітня зустріч на вищому рівні з соціального розвитку	1995
Міжнародний рік людей похилого віку	1999
Розробка програми ООН з дослідження проблем старіння	1999 – 2000
Саміт “Великої вісімки”	2000
Друга Всесвітня асамблея з проблем старіння	2002
Мадридський міжнародний план дій з проблем старіння	2002
Конференція з проблем старіння Європейської економічної комісії на рівні міністрів	2007
Декларація міністрів “Суспільство для усіх вікових груп: проблеми та можливості”	2007
Доповідь Генерального Секретаря ООН “Подальша реалізація Мадридського міжнародного плану дій з проблем старіння: стратегічна рамкова програма реалізації”	2009

* Складено за інформаційними матеріалами Департаменту економічних і соціальних питань ООН [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://www.unecsc.org>.

Питання соціальної політики стосовно людей похилого віку неодноразово розглядалися ООН, починаючи з 1948 р., коли за ініціативою Аргентини була підготовлена “попередня декларація про права літніх людей”.

Визнаючи необхідність приділяти більше уваги проблемам старіння, які турбують все більшу частину країн світу, Генеральна Асамблея ООН у резолюції 33/52 від 14.12.1978 р. прийняла рішення провести у 1982 р. Всесвітню асамблею з проблем старіння. У своїй резолюції 35/129 від 11.12.1980 р. Генеральна Асамблея висловила побажання, щоб Всесвітня асамблея “сприяла створенню суспільств, які б більш повно враховували соціально-економічні наслідки старіння населення та конкретні потреби літніх людей”.

Метою Всесвітньої асамблеї стало забезпечення форуму “для розробки міжнародної програми дій, спрямованої на надання гарантій економічного та соціального забезпечення людям похилого віку, а також можливості для внеску в національний розвиток”. Наслідком проведення цієї асамблеї стало прийняття Віденського міжнародного плану дій з проблем старіння. Його першочергові завдання полягають у розширенні можливостей ефективно вирішувати проблеми, пов’язані зі старінням населення і задовольняти потреби людей старшого віку.

Погляди щодо місця і ролі літніх людей отримали найбільш повне вираження в Принципах ООН “Зробити повнокровним життя осіб похилого віку”, прийнятих 46 Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1991 р. З урахуванням наступних доповнень 18 принципів структуровані в п’ять груп: незалежність, участь, догляд, самореалізація, гідність.

Цільові настанови з організації діяльності в інтересах літніх людей відображені також у Глобальних цілях з проблем старіння до 2001 р. (1992 р.). Особлива увага до потреб людей старших поколінь виражена в Європейській соціальній хартії (1961 р.) та Додатковому протоколі до неї (1988 р.), в конвенціях та рекомендаціях Міжнародної організації праці, інших міжнародних актах. Вона підтверджена Декларацією і Програмою дій Всесвітньої зустрічі на вищому рівні в інтересах соціального розвитку (Копенгаген, 1995 р.).

Про велику повагу міжнародного співтовариства до старшого покоління свідчить встановлення щорічного Міжнародного дня людей похилого віку (1 жовтня), а також проведення у 1999 р. Міжнародного року людей похилого віку “як знака визнання демографічного вступу людства в пору зрілості і тих перспектив, які воно відкриває для розвитку більш зрілих уявлень і можливостей у суспільному, економічному, культурному і духовному житті – не в останню чергу в інтересах всезагального миру і розвитку в наступному столітті”. Тема Міжнародного року – “На шляху до суспільства для людей усіх вікових груп” – базувалась на концепції “суспільства для усіх людей”, зміст якої полягає у міжвіковій соціальній солідарності – на рівні сім’ї, громади та країни, забезпеченні прав людини і свобод, культурному та релігійному різноманітті, соціальній справедливості, демократичній участі і законності.

Однак з часу прийняття Віденського плану дій з проблем старіння ситуація у світі докорінно змінилася. Старіння суспільства поступово почало ставати глобальним феноменом. При цьому “епіцентр” демографічного старіння перемістився в країни, що розвиваються. Очікується, що до 2050 р. в країнах, що розвиваються, кількість осіб, старших 60 років, порівняно з 2005 р., збільшиться в 4 рази, водночас як у розвинутих країнах цей показник становитиме 1,7 рази [2]. Окрім цього, виникла істотно нова категорія країн “з перехідною” економікою. Ці

країни зіткнулись із унікальними і абсолютно непередбачуваними двадцять років тому проблемами, пов'язаними з реформами їх систем соціального захисту, зокрема для населення старшого віку.

Вказані чинники обумовили те, що на Другій Всесвітній асамблеї ООН з питань старіння (м. Мадрид, Іспанія, 2002 р.) демографічне старіння за його значенням для суспільства було прирівняне до глобалізації. На цій асамблеї було прийнято Мадридський міжнародний план дій з питань старіння (далі – Мадридський план), відповідно до якого побудова суспільства для усіх вікових груп стане основним завданням політики і програм у сфері старіння у XXI ст.

За визначенням ООН, йдеться про суспільство, в якому різні покоління сприяють своєму спільному розвитку на основі двоєдиного принципу взаємності та справедливості у взаємовідносинах різних поколінь. Окрім цього, майбутнє суспільство повинно базуватися також на принципах взаємозв'язку всередині кожної вікової групи та між різними поколіннями. Таким чином, побудова більш зрілого суспільства або суспільства для усіх вікових груп вимагає спільних зусиль усіх і кожного індивідуума. При цьому держава повинна відповідати за стратегічні підходи та забезпечити фінансову підтримку програмам і проектам у рамках державної політики зі старіння [3].

На Асамблеї в Мадриді уряди держав-членів ООН постановили, що їх дії з питань старіння на національному і міжнародному рівнях будуть здійснюватись за трьома пріоритетними напрямками: літні люди і розвиток суспільства; здоров'я та добробут у похилому віці; умови, які сприяють індивідуальному розвитку людини і підтримують цей розвиток протягом всього життя. У межах трьох пріоритетних напрямів сформульовані 18 пріоритетних розділів, 35 цілей та 239 рекомендацій для дій. Водночас Мадридський план – це не набір універсальних рецептів, а глобальна стратегія, з якою уряди зобов'язались зв'язати напрям і зміст дій у сфері старіння на національному рівні. Вибір та здійснення цих дій будуть залежати від умов та можливостей різних країн [4].

Порівняно з Віденським планом дій з проблем старіння у Мадридському питанні стратегії щодо дій з питань старіння населення розглянуті в більш широкому аспекті, не обмежуючись вузькими рамками соціального забезпечення, де акцентується увага на необхідності обговорення питань політики у сфері розвитку.

Комісія ООН з соціального розвитку у лютому 2006 р. уповноважила регіональні комісії провести регіональні конференції з метою вивчення результатів національних оглядів, обміну досвідом і корисними навиками та визначенням пріоритетів для майбутніх дій. Конференція з проблем старіння Європейської економічної Комісії, до складу якої належать 56 держав-членів, відбулася у м. Леон (Іспанія, 2007 р.).

У 2007 р. Європейська економічна комісія ООН проаналізувала виконання урядами 10 зобов'язань, які містяться в Регіональній стратегії здійснення Мадридського плану. У висновках було зазначено, що проблеми старіння населення відображені у всіх політичних заходах і програмах. Багато країн здійснили реформи у сфері старіння населення, особлива увага була приділена системам соціального захисту, охорони здоров'я та ринку робочої сили. Відзначалася особлива ситуація в країнах з перехідною економікою, які, на відміну від економічно розвинутих країн, не мають достатніх ресурсів для вирішення проблем, пов'язаних зі старінням населення. Внаслідок цього цим країнам необхідно здійснювати низку перетворень одночасно. Вказувалось, що, незважаючи на обмежені ресурси, країнам із

перехідною економікою необхідно активніше враховувати нові підходи, кращі інтеграційні моделі щодо питань старіння населення.

За підсумками роботи Конференція ухвалила Декларацію міністрів “Суспільство для усіх вікових груп: проблеми та можливості”, яка демонструє оновлене зобов’язання урядів вжити адекватних заходів на національному та міжнародному рівнях з метою протистояння викликам, пов’язаним із старінням населення та посприяти розвитку гармонійного суспільства. У Декларації відображені досягнення у сфері старіння та перспективні бачення, а також міститься заклик до застосування комплексного підходу, який передбачає необхідність визначати як пріоритетні проблеми старіння та питання участі людей похилого віку у суспільному житті, а також впровадження диференційованої політики стосовно усіх вікових груп [5].

Усі вказані міжнародні акти, розроблені в рамках ООН, є декларативними позадоговірними механізмами. Водночас відсутність спеціального міжнародного договору не звільняє країни-учасниці ООН від виконання міжнародних стандартів рекомендаційного змісту, таких як Принципи ООН стосовно літніх людей, Міжнародні плани дій.

Аналіз відповідності національного законодавства міжнародним стандартам дає змогу зробити висновок про те, що процес імплементації міжнародних договорів та врахування глобальних стандартів з питань старіння на сьогодні не систематизований. Так, один із останніх і глобальних міжнародних документів у сфері прав літніх людей, названих вище – Мадридський міжнародний план з проблем старіння – в Україні фактично не розглядався.

Водночас реалізація Мадридського плану закономірно передбачає напрацювання відповідних національних програм, за які несе відповідальність кожна держава. Як засвідчує досвід інших країн, одним із необхідних перших кроків у напрямі успішної реалізації згаданого плану є долучення проблеми старіння і питань стосовно людей похилого віку до національних програм розвитку. Одночасно повинні вживатись заходи з розроблення нових програм, мобілізації фінансових засобів і підготовки необхідних людських ресурсів.

З огляду на зазначене вище необхідно зауважити, що в низці розвинутих країн за останні роки ставлення до людей старшого віку починає змінюватися. Як спроби сконструювати нові моделі життєвого курсу старіючого суспільства на національному і корпоративному рівнях, почали використовувати механізми активізації особистісного потенціалу через розмаїття соціальних, рекреаційних, комунікативних, освітніх практик інтеграції старших людей у соціальне життя, включаючи і трудову діяльність. Також відзначається прагнення ЗМІ до формування позитивного іміджу старості, що дасть змогу сприймати людей старшого віку як носіїв культури, професійного і життєвого курсу.

Однак в Україні проблеми людей похилого віку вирішуються державою не в повному масштабі і непослідовно. На сьогодні в Україні створено систему законодавства з питань соціального захисту літніх людей, зокрема діє Закон України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та людей похилого віку в Україні” (1991 р.) [6]. Законодавчі акти спрямовані на підтримку громадян похилого віку, повернення їх до самостійного життя. Але, на жаль, часто в реальному житті проблеми таких літніх людей залишаються непоміченими суспільством або вирішуються за формальними ознаками.

Доцільно також зазначити, що процес старіння в Україні співпав із періодом суспільних перетворень, які спричинили погіршення соціального стану більшості літніх людей, різко загостривши проблему незатребуваності цієї категорії громадян, що призводить до їх виключення зі сфери економічної діяльності, культурного і соціально активного життя. Рамки соціальної політики зводяться до оцінки і регулювання витрат на соціальне забезпечення пенсіонерів. Практично не беруться до уваги потенційні можливості цієї категорії громадян, зокрема їхній позитивний вплив на молодші та середні вікові групи.

Усе більш очевидною стає необхідність подолання нетерпимого ставлення до людей літнього віку, виховання культури толерантності, розробки світоглядних установок на “інтегровану старість” і формування “суспільства для усіх вікових категорій”, що базується на принципах взаємозалежності, взаємності і справедливості.

Кардинальний перегляд позиції держави стосовно людей старшого віку передбачає не тільки посилення захисних функцій щодо них, але й залучення останніх до активної діяльності. У цьому питанні існує невідкладна потреба вивчити досвід міжнародного співтовариства, набутий у цій сфері, для досягнення оптимального поєднання інтересів усіх груп населення в Україні, що найбільше відповідає національній ситуації, вирішення надзвичайно складного завдання формування гармонійного соціального розвитку.

Висновки

Старіння населення як процес, який істотно впливає на майбутній розвиток низки держав та регіонів, перебуває в центрі уваги міжнародних організацій. Через організації системи ООН здійснюється міжнародна координація та гармонізація соціальної політики, що здійснюється державами для вирішення проблем старіння населення, серед яких все актуальнішою стає створення умов, які попереджують соціальну ізоляцію людей старшого віку, соціальні конфлікти між поколіннями і сприяють соціальній реінтеграції найбільш вразливих осіб похилого віку.

Зусилля міжнародних організацій щодо соціальної політики стосовно літніх людей виявились виключно плідними і стали прикладом для проведення відповідних заходів на національному та місцевому рівнях. За останні два десятиліття ООН було запропоновано декілька концепцій соціального захисту осіб старшого віку, основою яких є декларація прав та інтересів літніх людей як невід’ємної частини прав людини, заперечення дискримінації стосовно будь-якої особи чи громадян, групи осіб, зокрема на основі біологічних факторів. Протягом одного чи двох десятиліть XXI ст. напрями і зміст відповідних державних заходів з питань старіння населення визначатиме Мадридський міжнародний план дій.

Загалом міжнародне співробітництво підвищило рівень наукових досліджень і практичних розробок з питань старіння населення, сприяло обміну досвідом між спеціалістами у цій сфері з різних країн, забезпечило впровадження сучасних методів оцінки соціально-економічних наслідків старіння населення, моніторингу становища літніх людей. Активна участь України у міжнародному співробітництві з питань старіння населення сприятиме позитивним зрушенням у державній політиці стосовно людей старшого віку. Необхідні посилення міжнародного співробітництва управлінських фахівців у всіх сферах старіння населення і більша міра використання зарубіжного досвіду.

Зважаючи на актуальність вирішення проблем, пов’язаних зі старінням населення України, потребують подальших наукових досліджень основні напрями

реалізації міжнародних зобов'язань у сфері старіння, дотримання прав людей похилого віку та їх впровадження у національне законодавство.

Література

1. Развитие в условиях старения мира. Общий обзор [Текст] / ООН, Департамент по экономическим вопросам. — Нью-Йорк : [б. и.], 2007. — С. 1.
2. Regional Dimensions of the Ageing Situation [Text] / Economic and Social Affairs UN. — N.-Y. : [s. n.], 2008. — P. 5.
3. Мадридский международный план действий по вопросам старения [Электронный ресурс] // Режим доступа : <http://ods-dds-pu.un.org/doc/UNDOC/GEN/N02/397/53/PDF>.
4. Михайлова О. Н. На пути к обществу для всех возрастов / О. Н. Михайлова, А. В. Сидоренко // Пожилые человек в современном мире [Текст] : сб. раб. — СПб. : ООО “ИПК “КОСТА”, 2008. — С. 59—69.
5. Министерская декларация по старению “Общество для всех возрастов: проблемы и возможности” / ЕЭК ООН / [Электронный ресурс] // Режим доступа : http://www.unecsc.org/pau/age/ConferenceonAgeing_2007/MinDecl.htm.
6. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні [Електронний ресурс] : Закон України № 3721-III від 16.12.1993 р. // Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

О. Krentovska

GLOBAL SOCIAL POLICY AND INTERNATIONAL COOPERATION CONCERNING AGEING OF THE POPULATION

In the article the historical aspects, main mechanisms and current state of international policy on ageing of the population are considered. The prospects of participation of Ukraine in the international cooperation, implementation of foreign experience on forming of the national social policy on ageing of the population are defined.

Key words: ageing, global social policy, international cooperation on ageing of the population, elderly people.